

УДК 94 (477.54) «1917/1921»

Я.В. МОТЕНКО

САМООРГАНІЗАЦІЯ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (ЛЮТИЙ – ЖОВТЕНЬ 1917 Р.)

Мотенко Ярослав Володимирович – доцент кафедри політичної історії Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет», кандидат історичних наук

Використовуючи першоджерела та застосовуючи проблемно-хронологічний, статистичний методи дослідження, автор висвітлює взаємозв'язок селянського руху і процесу становлення органів місцевого самоуправління в Харківській губернії у лютому-жовтні 1917р., в якому відіграли вирішальну роль сільські сходи.

Ключові слова: селянський рух, самоорганізація, ради, сільські сходи.

Используя первоисточники и применяя проблемно-хронологический, статистический методы исследования, автор рассматривает взаимосвязь крестьянского движения и процесса становления органов местного самоуправления в Харьковской губернии в феврале-октябре 1917г., в котором решающую роль сыграли сельские сходы.

Ключевые слова: крестьянское движение, самоорганизация, советы, сельские сходы.

Basing on the primary historical sources and having applied problem-chronological and statistical methods the author investigates interconnection of peasants movement and process of Kharkiv province self-government formation emphasizing in the some time peasants meetings role of this process.

Keywords: rural movement, self-organization, soviets, peasants meetings.

© Я.В. Мотенко, 2010

Однією з ключових проблем вітчизняної історіографії є оцінка здатності селянства до самоорганізації в умовах гострої політичної та соціально-економічної кризи. Тривалий час домінувала концепція, згідно з якою найвищим рівнем революційної самоорганізації аграрного населення вважалося створення рад селянських депутатів [2, 6]. Однак, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. наукова думка, характеризуючи діяльність рад, еволюціонувала від тези про повноправні представницькі органи місцевого самоврядування, що протягом громадянської війни трансформувалися в елементи державного механізму [1, 29, 345, 351] до визначення поняття «рада», як анархічно – деструктивної радикальної класової організації народних «низів» [5, 10-11]. Багатогранність предмета обговорення зумовлює ситуацію, коли наукова громадськість інколи недостатньо враховує такі чинники, як географічне розташування, етнічний склад населення, рівень соціально – економічного розвитку регіону та співвідношення політичних сил на місцевому рівні. Зокрема, потребує об'єктивного дослідження організаційна складова селянського руху в Харківській губернії за доби Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917р.

Події лютого-березня 1917р. наочно продемонстрували складність процесу самоорганізації суспільства, раптово позбавленого тотального контролю з боку держави. Особливо важка ситуація склалася в сільській місцевості.

Бездоріжжя, відсутність стабільного зв'язку з містом через пошту й телеграф, нерегулярність залізничного сполучення, неграмотність більшості населення - все це зумовлювало відсутність достовірної оперативної інформації у селах про події в країні і гальмувало становлення громадського самоуправління. Одним з перших, хто спробував надати селянству Харківської губернії допомогу у справі організації самоврядування, став Український Організаційний Комітет. Його було засновано у Харкові 8 березня 1917р. зусиллями української інтелігенції. Головою Комітету було обрано Г.М.Хоткевича [8, 4]. Завдяки активній допомозі студентів і сільських вчителів, протягом п'яти днів у Харківській губернії було розповсюджено 10 тис. листівок з відозвою Комітету «До селян». У своєму зверненні Комітет пропонував створити мережу сільських, волосних і повітових селянських спілок. Кожна спілка повинна була керуватися комітетом, що складався з голови, писаря та скарбника і виконувати функції органу самоуправління. Окрім цього, спілки мали обирати представників до Всеросійських і Українських Установчих зборів [8, 3]. Активну участь в організації селянського самоуправління брали кооперативні організації Харківської губернії. В своїх діях вони керувалися рішеннями блоку лівих російських і українських есерів. Харківська організація лівих російських есерів на чолі з В.Качинським узгоджувала свою політичну

діяльність з місцевою організацією українських есерів очолюваною І. Михайличенком [4, 8]. Щоб отримати більше голосів на виборах до Всеросійських Установчих зборів, ці партії об'єдналися в єдиний блок, програмними заходами якого були вимоги припинення війни і передача без викупу усіх земель сільським общинам на засадах зрівняльного користування. І хоча українські есери зі свого боку наполягали на проголошенні автономії України, в цілому програма дій блоку передбачала розвиток революційної боротьби в Україні за російським зразком, що було наслідком ідеологічного впливу з боку російських лівих есерів. Тому, коли 14 березня 1917 р. в Харкові почала працювати нарада кооперативних організацій Харківської губернії, було ухвалено рішення про скликання волосних, повітових і губернської рад селянських депутатів, а не селянських спілок [7, 64]. План обрання рад передбачав, що на підставі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування до волосної і повітової рад буде обиратися по одному представнику від, відповідно, 200 і 5 тис. чоловік. До губернської ради потрібно було обирати по одному делегату від кожного з десяти представників повітових рад. Згідно з прийнятим планом, до сільських рад можна було обирати не лише селян. Завдання рад полягало у встановленні умов землекористування і оренди, припиненні чинності старих законів, нейтралізації земельних сутичок, спостереженні за діяльністю урядових установ і підготовці до виборів в Установчі збори. Щоб допомогти сільському населенню в організації рад, було створено тимчасовий організаційний комітет на чолі з А. А. Богомолвим, до складу якого ввійшли представники від кооперативних організацій, російських лівих есерів і українських соціалістів-революціонерів, РСДРП(м) та М. М. Нечипоренка від Українського Організаційного Комітету. Представник від РСДРП(б) у тимчасовий організаційний комітет не ввійшов, оскільки програма більшовиків зустріла гостру негативну оцінку більшості учасників наради кооперативних організацій [3, 17]. Приводом для критики стали листівки Харківського комітету більшовиків з закликом розпочати громадянську війну, що були надруковані і розповсюджені 6 березня 1917 р. [9, 3]. 20 квітня 1917 р. було надруковано і розповсюджено відозву Бюро при Союзі дрібних кооперативів до селян з інструкцією по виборах до рад. Поки у повітах губернії відбувалися установчі з'їзди рад селянських депутатів, Бюро відкомандирувало лівого українського есера А. Заливчого на з'їзд рад селянських депутатів Київської губернії, який відбувся 24 квітня 1917 р. Повернувшись до Харкова, Заливчий повідомив, що селянство Київської губернії прийняло резолюцію з вимогами проголошення національно-територіальної автономії України,

скасування приватної власності на землю і її націоналізації, заборони самозахвату земель, створення земельних комітетів, що повинні були збирати необхідну інформацію для проведення земельної реформи [10, 1-2]. Врахувавши досвід проведення Київського губернського з'їзду рад селянських депутатів, Бюро вирішило провести аналогічний з'їзд у Харківській губернії. Перший губернський з'їзд рад селянських депутатів Харківщини було відкрито 3 травня 1917 р. [7, 66]. 120 депутатів з одинадцяти повітів Харківської губернії протягом тижня намагалися сформулювати погляди більшості селянства губернії на найважливіші питання соціально-політичного й економічного життя краю. 4 травня 1917 р. з'їзд проголосив ради селянських депутатів «єдиними правомочними виразами волі трудового селянства, (...) що мали закріплювати основи революції з погляду прав і інтересів трудового селянства» [11, 1-2]. Завдання сприяти врегулюванню аграрних відносин у Харківській губернії, за наказом Тимчасового уряду було покладено на громадські, селянські і земельні комітети. Громадські губернський, повітові і волосні комітети вважалися органами влади Тимчасового уряду, вони склалися з представників від шести груп населення: діячів земства, службовців у земствах, міських управлінців, кооператорів, робітників і селян [9, 23]. Створені на початку березня 1917 р. в Харківській губернії, вони, головним чином, вирішували питання про підвищення заробітної платні найманим сільськогосподарським робітникам і скорочення робочого дня. Селянські комітети повинні були замінити колишні волосні правління, волосних старшин і сільських старост. Слід зазначити, що згідно з планами Тимчасового уряду передбачалося створення лише волосних селянських комітетів, однак селяни за власною ініціативою протягом березня 1917 р. створили досить розгалужену мережу сільських комітетів. 21 квітня 1917 р. згідно з наказом Тимчасового уряду про створення в складі Міністерства землеробства головного і місцевих земельних комітетів, у Харківській губернії було організовано губернський, повітові і волосні земельні комітети. Безпосередньо селянами обиралися лише останні. Ці установи повинні були за домовленістю з поміщиками створити тимчасовий орендний фонд з приватновласницьких земель, який допоміг би селянству вирішити проблему малоземелля до остаточного розв'язання аграрного питання Установчими зборами.

Однак, чим більше органів влади отримувало село, тим сильніше давало себе знати прагнення селянських низів до негайного вирішення всіх суспільних проблем, часто ігноруючи при цьому реальну ситуацію і не замислюючись над майбутніми наслідками. Адже поряд з владною вертикаллю Тимчасового уряду на Харківщині

поступово формувалася структура повітових, волосних і сільських рад селянських депутатів. Перша сільська рада в Харківській губернії була обрана 19 березня 1917 р. у Сумському повіті на сході мешканців сіл Луки і Баранівка [9, 49]. Згодом ради селянських депутатів виникнуть у всіх повітах Харківської губернії. Згідно задуму організаторів першого губернського з'їзду рад селянських депутатів, ради повинні були контролювати роботу місцевих органів Тимчасового уряду, але самостійно не вирішувати справи, що стосувалися компетенції громадських та земельних комітетів [9, 50]. Проте на місцях селянство вбачало в радах органи влади, що повинні були передусім виконувати накази сільських сходів, що часто суперечили не лише розпорядженням органів Тимчасового уряду, а й резолюціям губернської ради селянських депутатів. Так, наприклад, протягом травня – липня 1917 р. в Харкові відбулися три з'їзди губернської ради селянських депутатів [2, 78]. Під час кожного чергового з'їзду депутати ухвалювали резолюції, що визнавали виключне право остаточного розв'язання аграрного питання за Установчими зборами, забороняли самозахват земель і закликали селянство виконувати розпорядження громадських і земельних комітетів [2, 78; 9, 48-50]. Але водночас на території Харківської губернії спостерігалось масове ігнорування цих резолюцій повітовими, волосними і сільськими радами. Приміром, у квітні-травні 1917 р. Зміївська і Михайлівська волосні ради Лебединського повіту замість земельних комітетів почали самовільно встановлювати орендні ціни на землю. Лебединська повітова рада влітку 1917 р. активно конфіскувала землі відрубних господарств. У червні 1917 р. низка приватновласницьких господарств в Ізюмському і Вовчанському повітах (маєток графа Рибоп'єра, 1-й Гниличанський маєток поміщика Кир'янова) були націоналізовані самовільним рішенням місцевих рад сільськогосподарських робітників. [9, 64]. В процесі розгортання селянського руху в регіоні не лише ради, а й низові ланки місцевих органів Тимчасового уряду – волосні і повітові земельні комітети були змушені активно брати участь у самовільному перерозподілі крайового земельного фонду, порушуючи тим самим чинне законодавство. В більшості випадків селянство на місцях ігнорувало закон про заборону самовільного перерозподілу землі і вимагало від персоналу земельних комітетів радикальних заходів. Часто члени земельних комітетів

опинялися перед альтернативою: залишитися законо-слухняними громадянами або зберегти свій авторитет серед односельчан.

Таким чином, події, пов'язані з становленням органів державної влади і місцевого самоуправління на території Харківської губернії, довели, що найавторитетнішим місцевим органом влади для селянства у 1917 р. залишався волосний і сільський сходи. Недарма, коли наприкінці 1917 р. Тимчасовий уряд зібрався передати волосним земствам повноваження земельних комітетів і рад, у Зміївському і Куп'янському повітах селянство передусім цікавилось, чи збережуть свою силу рішення волосних сходів [9, 91-92]. Причина популярності серед селянства цього досить примітивного засобу волевиявлення, певно, полягала не лише в силі консерватизму землеробських традицій. Слід згадати, що саме Тимчасовий уряд відмовився фінансувати і сільські селянські комітети, і волосні земельні комітети, тим самим перетворивши їх на номінальні органи своєї влади і фактично – на слухняних виконавців волі натовпу. Не менш проблематичними було й становище рад. Так, наприклад, лише у червні 1917 р. на другому губернському з'їзді рад селянських депутатів було ухвалено рішення про обрання сільських рад. Значна частина сільського населення, звикнувши вирішувати питання суспільного життя на сходах, нерідко інертно ставилося до нових форм організації суспільного життя. Як наслідок, у липні 1917 р. на засіданні виконкому губернської ради селянських депутатів було зроблено висновок про незадовільний рівень організаційної роботи в повітових радах Куп'янського, Валківського, Старобільського, Богодухівського, Харківського повітів [9, 52]. Протягом 1917 р. під час проведення сільських сходів домінує ідея «чорного переділу» суспільних матеріальних благ та пріоритету власних майнових інтересів Як наслідок, у березні-жовтні 1917 р. в Харківській губернії відбулися 164 випадки самовільного захоплення селянами орної поміщицької землі [9, 99].

Таким чином, на основі вищенаведених фактів ми можемо стверджувати, що процес самоорганізації селянського руху в Харківській губернії у лютому-березні 1917 р. знайшов своє відображення у створенні мережі рад та громадських і земельних комітетів. Однак їхня діяльність мала декларативний характер, оскільки на місцях реальний вплив на ситуацію здійснювали сільські сходи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Верстюк В.Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні 1918- 1921.- К.: Наук. думка, 1992. -368 с.
2. Гамрецький Ю.М. Тимченко Ж.П. Щусь О.Й. Ради України в 1917 р. (липень-грудень 1917 р.) – К.: Наук. думка, 1974.- 342 с.
3. Эрлэ Д. Годы бури и натиска. Книга первая. На Левобережье. 1917. –Х.: Госиздат Украины, 1923.-117с.
4. Клочок І. З партійного життя // Боротьба.- 1917.-17 вересн.- С.7-14.
5. Кульчицький С.В. Російська (русская) революція 1917 р.: реальність і міф // Україн. істор. журн.-2007.-№ 2.-С. 4-23.

6. Кучер О.О. Участь місцевих Рад у ліквідації збройної внутрішньої контрреволюції на Україні після громадянської війни // Питання історії народів СРСР.-Х,1972.-Вип.13-С.49-58.
  7. Лобахін В. Лютий по селах Харківщини //Літопис революції. -1930. - №2. - С.50-72
  8. Нечипоренко М. Нові товариства на селі. Українізація кооперативів. З'їзд у Харкові //Рідне слово. – 1917- 1 квіт. – С. 2-4.
  9. Решодько П.Ф. Селянський рух у Харківській губернії (березень 1917 – січень 1918 р.) – Х.: Вид-во ун-ту, 1972.-170 с.
  10. Хоткевич Г. Селянські з'їзди // Рідне слово. – 1917. – 13 трав. – С.1-2.
  11. Хоткевич Г. Селянські з'їзди // Рідне слово – 1917 – 27 трав. – С.1
  12. ЦДДАК. Ф.1071, оп.3, спр.4. Канцелярія прокурора Харьковской судебної палати. г. Харьков. Переписка по аграрним делам. 3 августа-1917г.-1918 г.
-